

ՇԱԽԱՐՇ ՆԱՐԴՈՒՆԻ

ՆՊԱՍՏ ՄԸ

ՀԱՅ ԵՒ ԹՈՒՐԲ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ

Ա. ՄԱՍ

Վէճին պատմութիւնը.— Թրքարան Հայ աշուղներ.— Իսլամ աշուղներ:

Բ. ՄԱՍ

Ի՞նչ կը նշանակէ «աշուղ».— Բառին ծագումը, «աշը» (արարերէն — աստածապաշտութեան՝ արեւելեան միջիջ վարդապետութեան մը հետեւորդ), թէ «ասող» (Հայերէն—երգիչ, երաժիշտ) — Ժողովրդական բանահիւսութիւն եւ աշուղական բանահիւսութիւն — Այս արեւտը Ծրանսացիներուն մէջ, Միջին — Դարուն, (troubadour, jongleur, եւայլն) — Հայ եւ թուրք աշուղական ստեղծագործութեանց յատկանիւները եւ համեմատութիւնը.— Տարբերութեանց ճշգրտութիւնը տաղաչափական, ղեղեցիկադիտական եւ փիլիսոփայական տեսակէտներով.— Եզրակացութիւն:

Գ. ՄԱՍ

Մատենադրական ցանկ:

Ա. ՄԱՍ

Զինադադարին, Քէօփրիւլիւ Զատէ Մէհմէտ Ֆուատ պէյ, որ դրականութիւն կը դասախօսէր Պոլսոյ Թրքական Համալսարանին մէջ, Ժողովրդային բանահիւսութեան մասին խօսած ատեն՝ պահ մը կանգ կառնէ. Հայ աշուղական ստեղծագործութիւններուն վրա եւ կը յայտարարէ թէ Հայ աշուղները Հարկատու են թուրք աշուղներուն, իրենց լեզուովը, ձեւովը եւ խորքովը:

Այս դասախօսութիւնը, որ յետոյ լոյս տեսաւ Թրքական պարբերականի մը մէջ, աղմուկի առարկայ դարձաւ մամուլին համար:

Եղան Հայ դրագէտներ, որ, ճակատամարտի մէջ, քննադատեցին Քէօփրիւլիւ Զատէ Մէհմէտ Ֆուատ պէյի տեսակէտները, երկար

յօղւած աշարքերով աշխատեցան ցոյց տալ թէ որքա՛ն հեռու էին իրարմէ հայ եւ թուրք աշուղները իրենց ստեղծագործութիւններով:

Դեռ պիտի շարունակէր այս վէճը, երբ յունական աղէտը պատահեցաւ: Հայ մամուլը, ընդհանուր խուճապին մէջ, ի հարկէ կարճ պիտի կապէր ու լռէր:

Փուլատ պէյ շարունակեց իր դասախօսութիւնը, պնդեց թրքական քաղաքակրթութեան գերազանցութեան վրա, քննադատեց հայ մշակոյթին տրւած արժէքը, զայն հարկատու համարեց թրքականին: Այսպէս Փուլատ պէյ աշակերտներ հասցուց:

Հիմա թրքական հրատարակութիւններու մէջ դուք կը գտնէք բազմաթիւ աշխատութիւններ, որոնք կը պնդեն թէ հայ աշուղական գրականութիւնը կը կրէ թուրք աշուղական գրականութեան բացարձակ ազդեցութիւնը, թէ թուրք աշուղները բարձր են արժէքով հայ բոլոր աշուղներէն:

Քէօփրիւլի Զատէ Մէհմէտ Փուլատ պէյի այդ աշակերտներուն մէջ ուշադրութիւն կը գրաւէ մասնաւորաբար Սատէտտին Նիւզհէթ, երիտասարդ դասախօս մը թուրք գրականութեան: Եւ այս երկու թուրք մտաւորականները նոյն բանն է որ կըսեն իրենց աշխատութիւններով*) կը պնդեն թէ հայ աշուղական ինքնուրոյն եւ ինքնատիպ գրականութիւն չկայ, — հայ աշուղները պարզ հետեւորդներ են թուրք աշուղներուն:

Այս յանձնապատան տեսակէտը ոչինչով կը զարմացնէ մեզ, մանաւանդ հիմա՝ երբ, Պոլսոյ մէջ, ափ մը թուրք մտաւորականներ կուրանան մեծագոյն քաղաքակրթութիւնները, զորս արձանագրած է պատմութիւնը: Հանրային կարծիք ստեղծելու, իրենց նիւթական եւ մտաւորական արտադրութիւններուն մասին հաւատք ներշնչելու, միւս կողմէ հայոց վայելած համակրանքը փճացնելու քաղաքականութիւն, — ուրիշ ոչինչ:

Հարկ է, սակայն, դիտել տալ թէ չի բաւեր ուրանալ օտար մշակոյթ մը, հին քաղաքակրթութիւն մը, զնահատաւած ստեղծագործութիւն մը: Անհրաժեշտ է նախ փանջնալ և յետոյ համեմատել: Ինծի կը թւի թէ թուրք մտաւորականները չեն ճանչնար (չհեռա-

*) Ա. — Քէօփրիւլի Զատէ Մէհմէտ Փուլատ. — Թուրք էտէպիյաթընըն էրմէնի էտէպիյաթը իւզէրիստէքի թէսիրաթը, Տպ. «Էտէպիյաթ ֆափիլթէսի մեմուարը», Բ. տարի, 1922, քիւ 1:

Բ. — Սատէտտին Նիւզհէթ. — էրմէնի սաղ շայիրէրի, Տպ. «Միլի մեմուարը», քիւ 119:

նանք նիւթէն եւ խօսինք միայն մեր հարցին մասին) հայ աշուղական արւեստը, — ահա թէ ինչո՞ւ սխալ է իրենց տեսակէտը:

Արդարեւ, ըստ Ծուատ եւ Նիւզէթ պէյերուն, հայ աշուղ ճանչցւեր են քանի մը ... թուրք աշուղներ:

Սաստէտտին Նիւզէթ, որ այնքան կը պարծենայ թուրք աշուղներուն ազդեցութեամբ, իբրեւ հայ աշուղ կը փնտռէ — կը փնտռէ՝ հաղիւ Աշըք Վարդան մը եւ էրզրումլու Մովսէս մը կը գտնէ: Բայց երբէ՞ն ի վեր հայ աշուղական ամբողջ ստեղծագործութիւնները կը ներկայացնեն այս երկու թրքաբան աշուղները, զորս չի ճանչնար մեր գրականութեան պատմութիւնը: Ինծի կը թւի նաեւ թէ Նիւզէթ պէյ տակաւին չէ հասկցած ինչ որ մենք կը կոչենք ստեղծագործութեան ազգայնութիւն, հաւաքականութեան մէջ արւեստի արտայայտութիւններուն ինքնատուութիւնը եւ մայրենի լեզուով մշակումը:

Արդ, Հայերս ունինք աշուղական գրականութիւն մը, որ իր ազգայնութեամբ այնքան ինքնատիւ է, որքան հին՝ իր պատմութեամբ:

Եթէ կատարւի հայ աշուղական գրականութեան ուսումնասիրութիւնը, անկարելի է չըբքել մինչեւ այն հեռաւոր թափանները, երբ Գողթնիքի հայ երգիչները, նազարաններով կամ չրթներով, կը փառարանէին աստուածներու ծնունդը, թագաւորներու սէրերը եւ քաջերու դիւցազներգութիւնը: Ես չեմ գիտեր թէ, այդ չրջանին, ո՞ր կը գտնէին Թուրքերը, ո՞ր վրանին տակ, ո՞ր անասլատին մէջ:

Այսօր Հայերս ունինք հայ տոհմիկ տաղաչափութիւն մը, որուն դադտնիքները՝ գիտէին միայն մեր ժողովրդական երգիչները: Մեր մէկ անտունին կամ «հայրէն» մը չեմ փոխեր թրքական ամբողջ աշուղական գրականութեան հետ: Ծուատ կամ Նիւզէթ պէյերը լսե՞ր են, ուսումնասիրե՞ր են մեր անտունիները, որոնք «աշուղական ստեղծագործութիւններ» են անպայման: Կրնա՞ն մեզի բացատրել թէ մեր ժողովրդական տաղաչափութեան մէջ ի՞նչ ձևեր կան, կամ մեր տոհմիկ ստեղծագործութեանց մէջ ի՞նչ արտայայտութիւններ կան, որ նմանէին իրենց տէսքաններուն կամ քոչմաներուն: Զէ՞ որ հայ տոհմիկ աշուղներու ստեղծագործութիւնները ձևով եւ խորքով կը տարբերին թրքական ստեղծագործութիւններէն:

Սաստէտտին Նիւզէթ կը գրէ. —

«Թուրքերը, թիւով աւելի, քաղաքական տեսակէտով տիրապետող, միւս կողմէ՝ քաղաքակրթութեամբ Հայոցմէ բարձր, հասկնա-

լի է որ Հայերը պիտի պարտաւորւէին օրինակել թրքական մշակոյթը»^{*)}

Ու կը յիշէ, իբրեւ փաստ, թրքական «բարձր» մշակոյթին աշակերտ մը, Աշըք Վարդան:

Այս թրքաբան աշուղը ասլրած է անցեալ դարու սկիզբները: Իրմէ կը մնայ տէսթան մը, որ կը կրէ պէք-աշխներու մտածման եւ վարդապետութեան դրոշմը:

ՏԵՍԹԱՆ

Աստուած էր որ հրաման տուա ինծի յաւիտեակամութեան իջնել աշխարհ, մտնել մարդոց մէջ:

Ինկայ մօրս արգամդին մէջ եւ քրծեցայ: Կաթիլ մը արիւն էի եւ մարդու կերպարանք առի:

Երբ դեռ մէկ տարեկան էի, ծաղիկներու մէջ փաթ-ւեցայ: Գլուխս առած՝ չորս ռոֆով դեզերեցայ:

Հողերու մէջ, փարերու մէջ երեսի վրայ փայցի: Ոչ պաղատանք կը հասկնայի, ոչ ալ կացութիւնը:

Երբ երկու տարեկան էի, ծարաւցայ՝ չխմեցի: Զխուսափեցայ կրակէն, փարէն ու ծառէն:

Տեսածներս չկրցայ զանազանել մէկը միւսէն: Զահէլ էի, կեմդանիի պէս տգէտ:

Երբ հինգ տարեկան էի, սկսայ ծաւել ակռաներս: Երբ վեց տարեկան էի, տարեկիցներուս հետ խաղացի:

Երբ եօթը տարեկան էի, սկսայ փչ մը քրծուիլ: Երբ ութ տարեկան էի, ձայնս հասաւ ամէն կողմ:

Տասը տարեկան էի, երբ բաժնեցայ ջահելութեան: Ալ տեսած-ապրած մարդոց կարգն անցայ:

Սիրահարեցայ, ասդին անդին ժուռ եկայ: Տեսնողները խենթ կը կարծէին զիս:

Տասներկու տարեկան էի, երբ կիսովին խելքս կորսնցուցի: Տասներեքին մէջ ա՛լ ոչ պատիւ մնաց, ոչ ալ ամօք:

Երբ տասներջորս տարեկան եղայ, ամէն սատամայութիւն սորված էի այլեւս:

Երբ քսան տարեկան եղայ, ամէն սահման անցայ: Սէրս բոց առաւ, վառեց զիս ու ինքզինքէս հանեց:

^{*)} Թիւրք էտէպէլյաթը թարգմտելով Նիւմուշէլէրի, Բ. շարք, Տպ. 1931, էջ 515:

Վարարուն գետի մը պէս փրփրեցայ, յորդեցայ: Երբ կը գոռայի, առիւծի կը նմանէի:

Երեսունիս մէջ ոչ ոքի արժէքը նանչցայ: Կտրին էի, վատագիներու հետ չհամաձայնեցայ:

Ոչ ոքի դէմ ասելութիւն սնուցի: Ինչ գործի որ ձեռնարկեցի, վեհանձնութեամբ շարժեցայ:

Քառասունիս մէջ կարգ եւ օրէնք հետապնդեցի: Սիրահարութենէն յոգնեցայ, սիրածէս ձանձրացայ:

Պղտոր գետի պէս հանգարտ ու ծանր հոսեցայ: Ծփծփալով գացի հորիզոնէ հորիզոն:

Երբ քառասունըհինգ եղայ, ես ալ հասկցայ որ մեռնիլ կայ: Ծուռ ճամբայէն շիտակ ճամբան անցնիլ կայ:

Վերջին դատաստանի շփոթիւն ձայնը լսել կայ: Բոլոր մեղքերս առջեւս ելան:

Յիսուն տարեկան էի, տրամադրութիւնս փոխեցաւ: Երակներուս արիւնը ցամփեցաւ հատաւ:

Մարմնոյս վրա միսս սկսաւ գօսանալ: Ես ալ հասկցայ որ աշխարհ մարդու չի մնար:

Վաթսունիս մէջ ալ համոտ չմնաց: Շատ աշխատեցայ, արդարութիւն չգտայ:

Անկարող ըլլալով՝ նորէն բարեկամացայ քշմամիս հետ: Ուժս չներելուն՝ հակառակորդներուս ընկեր եղայ:

Երբ եօթանասուն տարեկան եղայ, բերանս աւերակ դարձաւ: Մարմինս ամբողջ չորցաւ ցամփեցաւ:

Յաւն ու մորմոքը պատեց ամէն դիս: Հակատագիրն էր որ *աման* կամ չէլ կուտար ինծի:

Ութսունիս մէջ ոչ ոք կարելութիւն տուաւ խօսքիս: Ոչ գաւալս, ոչ ալ սպասաւորս կը ծառայէր ինծի:

Ոտքս անգամ կը մերժէր երբեք ալ հոն ուր որ կուգէի: Մէջքս ծոկեցաւ, այս կողմէն ալ, այն կողմէն ալ:

Իննըսուն տարիքիս մահը իջաւ վրաս կախեցաւ: Ամբողջ մարմինս կոխկրտեցաւ:

Հարիւր տարեկանիս շունչս կտրեցաւ: Հոգիս բաժնեցաւ, դիակս մնաց անտէր:

Կողոպտեցին ինչ որ կար դիակիս վրա: Զորս – հինգ արշըն պատանքի մէջ քաղեցին զիս:

Ազգ – ազգական ոտքի ելան: Դիակս տարին գուր նետեցին:

Աստուած հրաման ըրաւ, վերջին դատաստանի փողը հնչեցուցին: Ամէն հոգի իր դիակը գտաւ:

Ողջնցան բոլորը: Եւ եկան ծանր դատաստանին, գերագոյն ատեան:
Աստուծային օրինագիրքը վերցուցին: Կարդացին, մէկիկ մէկիկ ցոյց
տւին:

Բարիք գործողը դրախտ ղրկեցին: Բարիք չգործողը մէկ կողմ կեցու-
ցին:

Ով խելք ունի՝ քոյ ծառայէ Աստուծոյ: Ոչ ոք գիտէ քէ ո՞վ կը կոր-
սընցնէ եւ ո՞վ կը շահի:

Աշխարհի ստացածքները տեսակ մը աւանդ են մարդոց ձեռքը: Այս
սուտ աշխարհքը ոչ երկտասարդին կը մնայ, ոչ ալ ծերին:

Սորվէ Աշըք վարդանի երգերը, մի՛ մոռնար: Լսողն ալ քոյ մտիկ ընէ,
իմանայ,

Տէր Աստած իր բոլոր արարածներուն օգնական ըլլայ: Ամէնէն վերջն
ալ Աշըք վարդանի:

Թէ Հայերը պարզապէս կօրինակեն թրքական մշակոյթը կամ
չաղաթայ արւեստը, Սատէտտին Նիւզէթ ուրիշ փաստեր ալ ունի,
- այսպէս կը յիշատակէ թուրքերէն եւ պարսկերէն ոտանաւորներու
ձեռագիր հաւաքածոյ մը, իր մատենադարանէն: Այդ հաւաքածոն
կը կրէ սա մակագրութիւնը, - «Մկրտիչի գործ»: Կրնանք երեւա-
կայել, որ այս Մկրտիչն ալ, Վարդանի նման թրքաբան, պէֆքաշի-
ներու մտածման եւ փիլիսոփայութեան մէջ թաթաւուն, այն ծաղի-
կը չէ որ մեզ պիտի հմայէր:

Նիւզէթի վարպետը, Ֆուատ պէյ եւս կը յիշատակէ ուրիշ հայ
մըն ալ, Սարգիս Զէքի Նորլուեան, որ ոչ միայն թուրքերէն ոտա-
նաւորներ է գրած, այլ եւ աշուղական ոճով սոփիական փոշմաներ:
(Ուշադրութիւն, ինչպէս վերը՝ Վարդանն ու Մկրտիչը կը մատնէին
պէֆքաշիական մտածման դրոշմը, այստեղ եւս՝ Սարգիս Զէքի կը
յայտնուի սոփիական պատմութեանով, - այս պարագաները կարեւոր
են՝ ճշդեւ համար, յետոյ, հայ եւ թուրք աշուղական գրականու-
թեանց յատկանիշները, իրարմէ բոլորովին տարբեր մտածման իրենց
խորութեամբ): Մեր վերլուծման մէջ իրենց կշիռը պիտի ունենան
նաեւ Սարգիս Զէքիի կեանքին մասին տրւած տեղեկութիւնները, որ
ահաւաստիկ - Ծնած է Սունկուրլու (Կեսարիոյ շրջանը), ուսումը ըս-
տացած՝ մէտրէսէի մէջ, պետական պաշտօնեայ, հեղինակ բազմա-
թիւ ոտանաւորներու, «իր պէֆքաշիական բանաստեղծութիւններովը
թուրքերուն իսկ զնահատութեան արժանացած»: Նմոյշ մը -

Նա էհլինէ մէյք կիւլիւն իչիւմէ,
Էօյլէ միւֆսիալէրին պէզմինէ կիւմէ,
Եարանա վէր կէօնլիւն զահիտէ վիւմէ,
Թիւրէյէ կիւլէրճին էմանէթ օլմազ:

Եարա մէյլի վէրիպ աշտըն պիւր եարէ,
Եարէնէ կայրիտէն արամա չարէ,
Զէքի նէ արարսուն նէֆսինտէ արէ,
Հէր շէյիւմ տիյէնտէ քէրամէթ օլմազ:

Թուրք գրականութեան ուրիշ դասախօս մը, Մուսթաֆա Նի-
հատ, իր Թուրք գրականութեան պատմութիւն գործին մէջ, կը յի-
շատակէ երկու եղբայրներ, Հայ, որոնք, Մահճուլի եւ Հարպի ա-
նունով, մեծ համբաւի տիրացած են իրենց թուրքերէն բանաստեղ-
ծութիւններով: Գաղափար մը տալու համար՝ այդ բանաստեղծու-
թեանց խորքին մասին, կը բաւէ յիշատակել թէ Մահճուլի ոտանա-
ւոր մը ունի, գովասանք իսլամութեան մարգարէին:

Եթէ այս թրքարան երգիչներն ըլլային միայն, հետեւորդ թրք-
քական «բարձր» մշակոյթին, Գուլատ կամ Նիւզհէթ պէյերուն կա-
րելի էր պատասխանել որ լեզուով եւ վարդապետութեամբ հայ աշու-
ղական ստեղծագործութիւններուն բոլորովին խորթ այդ աշըֆները
չեն կրնար հաստատել թէ հայկական արւեստը բան մը կը պարտի
թրքականին: Մանաւանդ որ թրքարան այդ հայ երգիչները շատ ալ
հին չեն, եւ հայ աշուղական արւեստը ԺԹ. դարու գործ չէ անպայ-
ման, թրքականին յետոյն թաց:

Ս. Կուրտիկեանի պրպտումներուն համաձայն, կը հաստատուի
որ «ԺԶ. դարէն սկսեալ, Թուրքիոյ մէջ տեսնւած են հայ բանաս-
տեղծներ եւ աշուղներ, որոնք թուրքերէն տաղեր յօրինած եւ թուր-
քերէն երգած են»:*)

Մեր քննադատութիւնը կատարելէ առաջ, հարկ կը համարինք
քաղաածարար տալ Կուրտիկեանի պրպտումները.

Ըստ Կուրտիկեանի, ԺԵ. կամ ԺԶ. դարուն պարսկական տա-
ղաչափութիւնը տիրապետեց օսմանեան գրականութեան մէջ, այն-
պէս որ թուրք ժողովրդական բանաստեղծները, որոնք թրքական
չափով կը գրէին, կորսնցուցին իրենց յարգը եւ «անոնց գործերը
հաւաքածոներու մէջ տեղ չգտան, բացի խորհրդապաշտ բանաստեղծ-
ներէն, որոնք սոփիական աղանդի մը կը հետևէին» (ընդգծումը իմս
է, Շ. Ն.), եւ յաճախ թուրք տաղաչափութեան օրէնքներուն հա-
մաձայն պարզ թուրքերէն ոտանավորներ կը գրէին: Այս բացատր-
ութեամբ, Ս. Կուրտիկեան թերեւս կուզէ ըսել թէ կորուած են
ԺԵ. եւ ԺԶ. դարերէն առաջ յայտնւած ժողովրդական բանաստեղծ-
ներու կամ աշուղներու անունները, այնպէս որ կարելի չէ փաստ
մը գտնել նաեւ թրքարան հայ աշուղներու գոյութեան մասին նախ
քան ԺԵ. դար, մեզի համար հետաքրքրականը այն է թէ ԺԵ. դա-
րէն առաջ իսկ թուրք ժողովրդական երգիչները, եթէ ոչ բոլորը,
կը կրէին սոփիական աղանդին դրոշմը:

*) Թրքագէտ հայ բանաստեղծներ եւ աշուղներ, Տաքեցոյց Պոլսոյ Ազգ. Հի-
ւանդանոցի, 1935:

Առաջին անգամ ԺԶ. դարուն Աշք Զէլէսի կը յիշատակէ հայ բանաստեղծ մը, Տիարպէքերցի, որ, Մէսիհի թրքական ծածկանու- նով, տաղեր գրած է «աշէրի եւ չաղաթայ բարբառով»: Մէսիհի գիտէր նաեւ պարսկերէն, գեղեցիկ գիր ունէր, եղած է ուսուցիչ եւ վաճառական, ճամբորդած է Պոլիս եւ Վենետիկ:

Նմոյշ մը իր տաղերէն. —

Պիւլպիւլին շուրուֆիկանըն կէօրիւպէն էլէտիւէր,
Կէօնճէի թաղէ թէպէսսիւմ, կիւլիւ ահմէր խանէնտէ:

Զաղաթայախանն բարբառով. —

Է՛յ խօշ օլ վաքթ, Մէսիհի՛, քի սէնին ճանընկա
Եար տիւզտիտէ պաքուպ էյլիյէ շէքքէր խանտէ:

Էյլիւ Զէլէսի կը գրէ թէ ԺԷ. դարուն՝ շատ Հայիւր կը գտնու- էին օսմանեան զրականութեան հմուտ: Ինչպէս Էրզրումցի Մով- սէս, որ, արհեստով փորագրիչ, գործածած է Հաքքի (փորագրիչ) թուրքերէն ծածկանունը: Կը թղթակցէր Նապիի հետ, որ նշանաւոր բարոյախօս — փիլիսոփայ բանաստեղծ մըն է, (մեռած 1712ին):

Նապիի եւ Մէյիսի՝ Վէհսիի (մեռած 1736ին) վկայութեանցը հա- մաձայն, Վարդան եւ Մէճնուն անունով հայ ժողովրդական բանաս- տեղծներ նշանաւոր էին իրենցմէ առաջ:

ԺԷ. դարուն կը յիշատակին թրքաբան բանաստեղծ հայ պատ- ըրարքներ, — Մեքրիսեղեկ Սուպհի, Գալուստ Կայծակ: ԺԸ. դարուն՝ Յակոբ Նալեան:*)

Նալեան, Զմարացի, ծնած 1701ի մօտերը, երկու անգամ պատ- ըրիարք, մեռած 1764ին: Ունի քանի մը գործեր, հրատարակած. — Զէն հոգեւոր, որ կը բաղկանայ 3 մասէ: Առաջին մասը՝ քրիստո- նէական եւ աստուածաբանական գիտելիքներ, ենթադրեալ հարցում- ներու պատասխանելու ձեւով, զրարարախան հայերէնով: Երկրորդ մասը՝ թուրքերէն լեզուով եւ հարց — պատասխանի ձեւով քարոզներ ու խրատականներ, համեմած թուրքերէն ոտանաւորներով: Երրորդ մասը՝ թուրքերէն լեզուով բարոյական պատմութիւններ:

Իր ոտանաւորները, թրքական չափով, «մեծ մասամբ թարգմա- նութիւն պարսիկ նշանաւոր սուփիներէն Շէյխ Աթթարի խրատագիր- քէն»: Տեղ մը կը գրէ. «Թուրքերէն ոտանաւորները ընթերցողներուն գիւրհասակնալի ըլլալու համար թրքական չափով գրեցինք, եթէ ոչ

*) Այս մասին կարգալ Պոլսոյ Ազգ. Հիւանդանոցի Տարեցոյցները 1901, 1903 եւ 1905:

մենք արաբական տաղաչափութիւն ալ գիտենք» : Ունի նաեւ կաղէլ-
ներ (սիրային երգեր), Նիհատի կեղծանունով .-

Նօյա աղլարսա կէօղիւմ, կիւլ կիպի սէն կիւլ
սանէմա՛,

Երիտիր պիւլպիւլի տիւ էյլէսէ կիւլկիւլ
սանէմա՛,

Օլտու պէզմինտէ կէօղիւմ սաղարի փիւրմիւլ
սանէմա՛,

Սէնի կիւլ գըլտը, պէնի սէն կիւլէ պիւլպիւլ
սանէմա՛,

Ծանօթ են նաեւ ուրիշ թրքարան հայ եկեղեցական բանաս-
տեղծներ, - Իսէվի (Յակոբ վարդ. Պէրպէրեան), Սէլիսի (Յովհ. քհ.՝
Հիւնքեարպէյէնտեան) :

Յակոբ վարդապետ ունի կաղէլի ձեւով Աստուծոյ ուղղեալ ա-
ղերս մը, ինչպէս նաեւ Աւագ Հինգէարթի գլշերւան Չարչարանաց
Խորհուրդին մասին ողբ մը .-

Աղլա՛, է՛յ կէօղ, տուրմա՛, է՛յ տիւ, սուպհատէք աղլա՛ պու շէպ,
Խալիքը քէվն ու մէքեանչուն ինսուճան աղլար պու շէպ,
Միւրտէյէ ճանար վէրէն գըլտը պիղիմշիւն ճան Ֆէտա,
Օլ սէպէպ պահր ու դէմին իւ ասիւման աղլար պու շէպ :

Նմոյշ մըն ալ Հիւնքեարպէյէնտեանէ .-

Կէլ պէնիմ սէվտիյիմ շէհլա պաքըշլըմ,
Մէսթանէ կէօղէրին կայէթ ալեստըր,
Նէվզուհուր բէֆթարլըմ, Եօսմա բէվիշլիմ,
Միւլուքեանէ թարղըն պաշըա էտատըր :
Պէնի պիւլպիւլ կիպի դար էթմէ տոսթում,
Օլ քէլպ բաքիպլէրի եար էթմէ տոսթում,
Էօփիւս սէվիշմէյէ ար էթմէ տոսթում,
Սէվմէք սէվիլմէք տէ էմրի խիւտատըր :

Այնուհետեւ պէտք է յիշատակել նաեւ Պոլսեցի Գրիգոր, թուր-
քերէն ծածկանունը Պահարիչ ու ունի դասական լեզուով քերթածներ
եւ կաղէլ մը : Նմոյշ մը .-

Պասը լութֆունտա սէնին պէնտէն օլուրսամ շահըմ,
Պունտան էօղիէ՛ արասամ պիր ուլու տէօլէթ պուլամամ,
Նիճէ իւֆթատէլէրին բահինէ գոյմուշ սէրիւ ճան,
Սէր Ֆէտա էթմէք իշին քէնտիմէ նէօվպէթ պուլամամ :

Պրուսացի Գրիգոր, արհեստաւոր, թուրքերէն գրական ծածկանունը Սէրվէրի: Նմոյշ մը.-

Պահար էրսէ պանա վաթթի խաղանտըր

կուրպէթ էլլէրտէ,

Կէզէր դան աղլարըմ պունճա դամանտըր

կուրպէթ էլլէրտէ,

Անընչիւն պու էլիֆ դատտիմ քէմանտըր

կուրպէթ էլլէրտէ,

Զէքիմէդ չիճըրիւ կամպարը կիրանտըր

կուրպէթ էլլէրտէ,

Փէրիշանտըր պէնիմ հալիմ, եամանտըր

կուրպէթ էլլէրտէ,

Մէտէտ տոսթլար, իշիմ ահուֆիդանտըր

կուրպէթ էլլէրտէ:

Գումդապիուցի Յակոբ, գրական ծածկանունով Նամի, մեռած 27-28 տարեկան: Վարպետը, Սէրվէրի, վրան տեսթան մը գրած:

Նմոյշ մը.-

Խասթէի իսեանցա լութֆունլա տէվասըն

եա Մէսիհ,

Միւրտէկեանը ճիւսմիւճանա ճանֆէզասըն

եա Մէսիհ,

Սէնտէտիր թախթը ատալէթ, սէնտէտիր ասարը ֆէյլ,

Փատիշահը էվլիեա վիւ էնպիեասըն

եա Մէսիհ:

Միհրան Պիտար Արապաճեան, ունի կազէլներ, Ֆուզուլիի վրա չիացող մը:

Պալլըքէսիրցի Բիրեանի, աշուղ, երգած է նաեւ Պրուսայի մէջ, անունը Հաճի Գէորգ: Նմոյշ մը.-

Տիւնեալը հալիմիդ սորար պաղըսը,

Պիդտէ սիմ եէրինէ էմրաղ պուլունուր,

Պէօլլէ իմիշ ալըմըզըն եազըսը,

Էլիմիդտէ սանթուր եա սաղ պուլունուր:

Էլ օղլու արիֆտիր ատէմի սէզէր,

Սանման քի աշըբլար պէյհուտէ կէզէր,

Կէր պէօլլէ կիտէրտէ պիդտէ սիմիւ դէր,

Նէ դըշըն պուլունուր, Նէ եաղ պուլունուր:

Ինչպէս կը տեսնուի, հասած ենք իրական աշուղներու, բայց արդէն ժամանակակից: Կուրտիկեան կը յիշատակէ ուրիշ հայ երգիչ-

ներ ալ թրքական ծածկանունով, - Բէսմի, Ձիհնի, Սաֆի: Իրապէս
գեղեցիկ է հետեւեալ քերթւածը, որ կը պատկանի Ձիհնիի.

Քեաթիսլ սէն եաղ, սասլա սէնտէ քէրիմ գըլ,
Կէօթիւր արզուհալիմ եարա թէղ էլտէն,
Նաղիբտիր էֆէնտիմ, նէղաքէթլի եաղ,
Կէօնտէրէլիմ օ տիւտարա թէղ էլտէն:
Քեաթիսլ չոք ուղաթմա հարֆի իմլայը,
Հէմէն եաղ տէրտիմի, իսթէր տէվայը,
Քէրէմ գըլ, պէքլէթմէ պատի սասլայը,
Ազմ էլլէսին օլ տիյարա թէղ էլտէն:

Ահա, վերջապէս, այն արտադրութիւնները, որոնց իրաւատէր
կրնան կանգնիլ Թուրքերը: Մենք պիտի չպնդենք ի՛նչ ամէն ստեղծա-
գործութիւն կը պատկանի այն ժողովուրդին, որուն լեզուով կը գըր-
ւի այդ, - տեսակէտ մը որ ճիշդ է, ինչպէս կը հաստատէր նաեւ
Ն. Աղբալեան, Փարիզի մէջ տրւած դասախօսութեան մը ընթացքին:
Հայ եւ թուրք աշուղներու փոխադարձ ազդեցութեան հարցը վճռե-
լու համար՝ կը բաւէ ճշդել թէ հայ աշուղական ստեղծագործու-
թիւններուն յատկանի՞շն է սաֆիական դրոշմը, որ տեսնւեցաւ թըր-
քաբան հայ երգիչներու գործերուն վրա: Բայց նախ՝ ուրկէ՞ կու-
րայ սոֆիական այդ դրոշմը, որ միակ յատկանիշն է թուրք աշուղ-
ներու ներշնչումներուն: Հետեւինք իսլամ աշուղներու պատմաչարքին:

Շէմսէտտին Սամի, իր հռչակաւոր բառարանին մէջ, աշըֆ բա-
ռին դէմ կը յիշատակէ ինը աշուղներ. *)

1. Աշըք Էպուէլիսայր. - Սմրդանտցի, մեռած 957ին: Ապրած է
Հերաթի մէջ (Պելուճիստան), Էօղսլէք Խանի Շահին կողմէ տարւած
Միջագետք, ուր մեռած:

2. Միրզա Ճաֆէր. - Հնդկաստանի բանաստեղծներէն:

3. Միր Ալի Թահսին. - Հնդկաստանէն:

4. Միր Գասիմ. - Հնդկաստանէն, Միջագետք այցելած:

5. Միր Քէրէմուլլահ Ազիլ Խան պին Նէվասլ Շիւքրուլլահ Խան
Ալէմկիրի. - Հնդկաստանէն:

6. Միր Կէլան Խան. - Հնդկաստանէն:

7. Ազա Մէհմէտ. - Սպահանէն: Տէրվիչ, դերձակ, մեռած 1181ին:

8. Մէհտի Ալի Խան. - Հնդկաստանի բանաստեղծներէն: Ալի Մէր-
տան Խանի թուր: Գրած է օրոտու (թաթարական) բարբառով 3 տի-
վաններ, պարսկերէնով՝ 2:

*) Քամուսիլամ, տպ. 1894:

9- Անունը յայտնի չէ: Հեղինակն է Այշ ու տարալ ոտանաւորին, գրած 1070ին:

Ինչպէս կը տեսնուի, բոլորը կուգան Հնդկաստանէն, միսթիք վարդապետութեան մը վառարանէն: Եւ այս վարպետներն են, որ իրենց կնիքը դրոշմած են թրքական աշուղական ստեղծագործութիւններուն վրա:

Շէմսէտտին Սամի կը յիշատակէ նաեւ՝

1- Աշքը փաշա - ձգնաւոր, մեռած 710ին:

2- Աշքը Ձէլէպի - Ծնած 926ին: Պաղտատ կը բնակէր: Ժամանակ մը Պրուսա հաստատւած: Պաշտօնավարած է զանազան քաղաքներու մէջ, յետոյ շնորհազրկւած: Թէգֆէրէթիւ շուարա ժողովածուով նոր շնորհներու արժանացած:

Պարսիկ աշքներէն ծանօթ են՝

1 Սիսթանցի:

2- Հիւսէյին Քալիխան պին Աքալի-խան - Հնդկաստանէն, ունի Նէշթէրք աշք խորագրով ոտանաւորի հաւաքածոյ մը:

Թուրքերը, ուրանալով այս աշուղներուն ազդեցութիւնը իրենց վրա, թերեւս ուզեն ներկայացնել ինքնատուութիւնը իրենց բանահիւսութեան, վարսակիները, գայապաշները, քիւֆմանները, եւայլն:

Ատեն է այլեւս ճշդելու եւ սահմանելու թէ ի՞նչ է աշուղական արւեստը, ի՞նչ յարաբերութիւն ունի ժողովրդական եւ դասական բանաստեղծութեան հետ, եւ որո՞նք են հայ ու թուրք աշուղական ստեղծագործութեանց յատկանիշները, արդէն կը մտնենք քննադատութեան մէջ, ուր պիտի պարզենք թէ ի՞նչքան բարձր է հայ աշուղական արւեստը:

Փարիզ

(Շարունակելի)